

De etymologie van *Aarle*, *Taarlo*, *Arendonk* e.d.

1. Traditionele verklaringen

Het Nederlandse taalgebied telt nogal wat plaatsnamen die beginnen met *Aar-*. Het zijn met hun oudste vermeldingen de volgende: ⁽¹⁾

ARLO (Drente) : 820 *Arlo* (cop. begin 10^e), eind 12^e *Arlon*, 1298-1304 *in villa Tarlo*, 1399 *tot Taerle*.

Volgens Gysseling (1960) slaan de attestaties op het dorpje Taarlo, volgens Künzel e.a. (1989) kunnen ze ook betrekking hebben op het aangrenzende Tynaarlo. Van Berkel & Samplo-nius (2006 : 435, 450) veronderstellen dat Taarlo en Tynaarlo ooit één groot samenhangend bosgebied uitmaakten met de naam Arlo. De benaming Tynaarlo (1599 *thoe Tinaerlo*) is onverklaard maar zou volgens hen ontstaan zijn uit **te in Aerle*.

AARLE-RIXTEL (N.-Br., Laarbeek) : 1249 *Arleh*, 1256 *Arle* (van Berkel & Samplo-nius 2006 : 17).

AARLE (N.-Br., Oirschot) : 1312 *Theodiricus Wilhelmi de Arle*, 1350 *tgoit tArlen, die woninghe met heuren toebehoirte*, 1374 *tgoet tot Aerle*, 1520 *hertgang van Airle oft Strathen* (Leenders 2010). ⁽²⁾

AARLE (Poppel, Antwerpen) : 1316 *in palude de Arle*, 1340 *Gilbertus de Arle*, 1368 *opt goet tarle*, 1410 *tot Aerle* (Helsen & Helsen 1978 : 166-7).

AARSCHOT : 1107 *Arescod*, 1117 *Arescoth* (kop. midden 13^e), 1143 *Arescoth* (kop. ± 1165).

⁽¹⁾ Alle attestaties zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit het Toponymisch Woordenboek van Maurits Gysseling (Gysseling 1960; www.wulfla.be). De bijdrage is gebaseerd op een databank in opbouw waarmee het Toponymisch Woordenboek ook etymologisch wordt ontsloten. Het ligt in de bedoeling de nieuwe inzichten die daarbij zijn verworven, vooraf in artikelvorm te laten verschijnen.

⁽²⁾ Het eerste excerpt (*Theodiricus, Wilhelmi de Arle*) is wel zonder komma te lezen, d.w.z. als Dirk Willemssone van Aarle. Beide voornamen komen immers ook later nog gecombineerd met de toenaam *van Aarle* voor : 1337 *Not(arius) Th. de Arle*, 1350 *Willemssone van Arle*, 1404 *Dyrc van Arle* (bewijsplaatsen in Leenders 2010).

De betekenis van *Aar-* is niet bekend maar voortgaand op de herhaalde combinatie met *-lo* mag worden verondersteld dat het etymologisch steeds om hetzelfde lexeem gaat.

Er zijn in het verleden al tal van pogingen ondernomen om de namen te verklaren (samengevat in Helsen & Helsen 1978 : 166-8), maar geen enkele geeft echt voldoening.⁽³⁾ We beperken ons hier tot de twee meest gangbare verklaringen.

1) *Een Oudeuropees hydroniem *Ar.*

Deze verklaring is vooral te vinden in de oudere literatuur, o.m. bij Mansion (1935 : 10), Carnoy (1948, i.v. *Aarschot*), Moerman (1956 : 24), Naarding en Keuning (1963 : 23). Deze auteurs baseren hun etymologie op een Indo-Europese wortel **ar* 'water' die kenmerkend is voor prehistorische, Oudeuropese hydroniemen en onder meer bewaard zou zijn in de Zwitserse Aare, de Duitse Ahr en de Gallische *Arar*, de oude naam van de Saône, zo genoemd in De Bello Gallico a.a. 52 v.C. (Gysseling 1983 : 165-6; Bach 1953-4 : 190).

Het hydroniem wordt ook verondersteld als tweede bestanddeel in prehistorische riviernamen als Oeter (*Uotra*), Dender (*Thenra*), Weser (*Wisara*), Jeker (*Iecora*), Demer (*Tamera*), IJzer (*Ysera*) e.v.a. (Förstemann 1913 : 175-177). Toch is dat weinig waarschijnlijk. Uit de oudst overgeleverde vormen van deze waternamen blijkt dat het achtervoegsel niet constant *ar(a)* is. Een belangrijker bezwaar is dat prehistorische riviernamen nooit samenstellingen zijn, maar meestal door afleiding worden gevormd. Ook Krahe & Meid (1969) beschouwen *-(a)ra* in waternamen als *Aller*, *Weser* e.d. niet als een apart woord maar als een prehistorisch suffix met onbestemde betekenis.

Een laatste bezwaar tegen de verklaring van Aarle, Aarlo e.d. uit een waternaam is dat het Oudeuropese hydroniem **Ar* voor rivierlopen in de Nederlanden niet of nauwelijks voorkomt. De Zeeuwse riviernaam Arne (waarnaar Arnemuiden is genoemd), die steeds als voorbeeld van een Oudeuropees hydroniem in de

⁽³⁾ Te vinden onder de diverse lemma's in het voortreffelijke woordenboek van Van Berkel & Samplonius 2006, waarin gepoogd is naamsoorsprong en historische realia met elkaar te verbinden.

Nederlanden werd beschouwd, is niets anders dan een klankwettige metathese van Oudnederlands *rinne 'waterloop' en is dus niet prehistorisch (Van Loon & Wouters 1995). De vrijwel enige eventuele uitzondering is de naam van een riviertje dat bij Alphen in de Oude Rijn uitmondt. De oudste bewijsplaatsen zijn: 1280-87 *vander are, toter are*. De huidige dorpen Ter Aar (1348 *vander kerke ter Aren*) en Aarlanderveen (1284-7 *thoet aerlenderuene*) zijn ernaar genoemd (van Berkel & Samplonius 2006: 17; VMNW).⁽⁴⁾ Aangezien het een veenriviertje betreft, zal de naam wel niet opklimmen tot de prehistorie.

2) Oudgermaans *ara(n)* of *arnu* 'arend'.

Deze verklaring heeft de voorkeur in de recentere literatuur. Men vindt ze bij Gysseling (1960: *passim*), Künzel, Blok & Verhoef (1989: i.v. *Arlo*), Van Osta (2001: 26), van Berkel & Samplonius (2006: i.v. *Aarle*).

Een bezwaar tegen deze verklaring is dat geen enkele oude bewijsplaats (cf. *supra*) een spoor van tussen-*n* vertoont, ook niet Taarlo, dat nochtans al in 820 als *Arlo* is vergeleverd. Oudhoogduits (*aro*), Gotisch (*ara*), Oudnoors (*ari*) 'arend' behoort tot de zwakke verbuiging zodat zeker de oudste attestaties nog een buigings-*n* zouden moeten vertonen. Dat laatste is wél het geval in de toponiemen Arendonk (1219 *Arendunc*), Arnhem, Arnstein, Arnstadt, Ahrenhorst, Arwerd (11e *Arnuurd*; Groningen), zodat hier een verklaring met 'arend' theoretisch wel mogelijk is (zie echter hierna).

In de plaatsnamen Aarle, Taarlo enz. zijn de bestanddelen *aar* en *lo* echter al vanaf de oudste excerpten naadloos met elkaar verbonden zodat een betekenis 'arend' wel uitgesloten is. Ook de oude vormen van *Aarschot* (cf. *supra*) hebben nooit een tussen-*n*, maar zij vertonen dan weer tot ca. 1150 steeds een tussen-*e* (o.m. 1107 *Arescot*) die in geen enkele van de namen op *-lo* voorkomt. De naam *Aarschot* is daarom mogelijk niet met de andere *aar*-namen te vergelijken. Hij is bovendien ook de enige uit het rijtje die niet op *-lo* uitgaat.

⁽⁴⁾ Meer informatie over dit dorp in het WNT (het artikel is van 1866).

2. De betekenis van *aar*-

Het meest doorslaggevende argument om beide traditionele etymologieën te verwerpen, is het bijna vanzelfsprekende van een derde. Het woord *aar* blijkt namelijk een oude dialectbenaming te zijn voor de esdoorn. Het woord is al in het oudere Nederlands nergens meer te vinden en leeft ook niet meer in de Nederlandse dialecten. Het bestaat echter nog in Duitse dialecten, zoals blijkt uit de woordgeografische studie *Der Ahorn* van de Duitse dialectoloog Walther Mitzka (1950; tevens Mitzka 1951). De dialectbenaming *aher, ahor, ahöhr, äre, ore, öre, ahre*⁽⁵⁾ komt onder meer voor in het Rijnland en een langgerekte strook die loopt van Saarbrücken over Hunsrück en Eifel tot even ten noorden van Aken (Mitzka 1950 : 11, 16, 19; kaart 4). Het woord is ook nog bekend in het Deens (*æer, nauer*). De drie Kempense Aarles, het Drentse Taarlo en het Nederduitse Arloh (bij Celle, geen oudere vormen bekend), die zich geografisch tussen het Duitse en het Deense *aher*-gebied bevinden, laten zien dat de benaming *aar* eertijds ook in het tussenliggende gebied ruimer bekend moet zijn geweest. Daarop wijzen trouwens sporadische dialectopgaves van *ahor, are* in Nedersaksen (Mitzka 1950 : 16-17).

De etymologie van *aher, aar* 'esdoorn' is doorzichtig. Het woord stemt klankwettig en semantisch volkomen overeen met Latijns *ācer* 'esdoorn, ahorn'. Op grond van de veronderstelde verwantschap met lat. *ācer* 'scherp' wordt aangenomen dat de boom zijn naam heeft van de spits toelopende handvormige bladeren. Die eigenschap is het meest uitgesproken bij de Noorse esdoorn (*Acer Platanoides*), die wellicht daarom in het Duits toepasselijk *Spitzahorn* wordt genoemd. Deze soort is echter bij ons niet oorspronkelijk inheems (Van den Brecht 2005 : 239). Er is dan ook reden om aan te nemen dat met onl. *ahor oorspronkelijk de gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) werd bedoeld, al zou ook die op zijn beurt alleen in Zuid-België inheems zijn. De enige wél oorspronkelijk inheemse esdoornsoort, de veldesdoorn of Spaanse aak (*Acer campestre*), heeft dan weer afge-

⁽⁵⁾ *h* is hier louter lengteaanduidend; de vormen op -e zijn meestal vrouwelijk.

ronde lobben, zodat de benaming *acer* 'scherp' wel het minst op hem van toepassing is. In sommige Duitse dialecten heeft hem dat de benaming *Tatze* 'poot' en *Gänsefuß* bezorgd (Mitzka 1950 : 50).

Voor het oudste Oudnederlands moeten we bijgevolg van een woord *ahur, *aher* uitgaan. De intervocalische *-h-* is als wrijfklank bewaard gebleven in de Zuid-Duitse benaming *acher* 'esdoorn' (Mitzka 1950 : 11, 19). In het Oudsaksisch was de intervocalische blaasklank omstreeks 830 nog aanwezig (blijkens o.s.a. *sehan* 'zien', *tehan* 'tien' enz.) maar verdween hij volledig in de loop van de negende eeuw. In het Oudengels (*sēon*, *tēn*) kreeg de *h*-syncope al veel vroeger haar beslag. Blijkens de oudste Nederlandse bewijsvorm, het Drentse 820 *Arlo* (kopie begin 10e), was de intervocalische *-h-* ook in het (noordoostelijke) Oudnederlands al zeer vroeg verdwenen.

Tegen een verwantschap van *ahor*(*n*) met lat. *acer* pleit dat de intervocalische *-h-* in de Duitse vormen *Ahorn*, *ahor*, *ahör* e.d. als blaasklank behouden is gebleven, terwijl die in alle andere gevallen, ook in het Duits⁽⁶⁾ fonetisch allang is verdwenen. Mogelijk heeft de boomnaam zich door volksetymologie secundair bij het substantief *horn* aangesloten, zoals ook gebeurde met *Eichhorn*, *eekhoorn* uit *aikwerna. Het is evenmin uit te sluiten dat de boomnaam *ahor*, *ahorn* in oorsprong een oude samenstelling is. Mitzka wijst erop dat de esdoorn in enkele dialecten *Hornbaum*, *Hornbuche*, *Horneiche*, *Horndor* wordt genoemd naar de halve vrucht van de boom, die op de hoorns van een rund lijkt en wel eens *Horn* wordt genoemd.⁽⁷⁾

De huidige Duitse standaardbenaming *Ahorn* was in het Oudhoogduits al algemeen bekend. Men vindt hem ook in toponiemen al vroeg overgeleverd : 798 *Aharnowa* (= Ornau, Beieren), 9^e *Ahurnwang* (= Arnang, Beieren), ca. 720 *Ahorniswanc* (= Aawangen, Thurgau), 9^e *Ahornicus mons* (= de Jauerlingberg, een geslaviseerde vorm van de boomnaam) (Förstemann 1913 : 42-3). De oudste goed lokaliseerbare voorbeelden met het nog

⁽⁶⁾ <-h-> in *sehen*, *zehn*, *ziehen* enz. is louter spellingteken voor de lange voorafgaande vocaal.

⁽⁷⁾ Men vergelijkte met eng. *hornbeam*, dat echter 'haagbeuk' betekent. De etymologie is onbekend.

duidelijk herkenbare *ahorn* blijken vooral uit het zuiden van het Duitse taalgebied te komen. Wellicht is de huidige Duitse standaardbenaming *Ahorn* dus vandaar afkomstig. Er zijn echter aanwijzingen, zij het dan enkel in toponiemen, dat *ahorn* ooit ook in het noordwesten en in het Nederlandse taalgebied heeft bestaan.

Zo biedt de vorm op *-n* een alternatieve verklaring voor de Rijnlandse riviernaam Erft (795 *Arnapa*), die dan mogelijk teruggaat op **ahorn-apa*, een samenstelling of afleiding met het duistere *apa*-suffix, dat vaak in riviernamen optreedt (Bach 1953-4 : 153-154). Men verwacht bij een zo vroeg geattesteerde naam weliswaar nog wel een spoor van de intervocalische *-h-*, maar het is bekend dat toponiemen door hun verschuiving tot proprium sneller afslijten dan appellatieve samenstellingen.

De vorm **ahorn* doet ons tevens een alternatieve verklaring aan de hand voor namen als Arendonk, Arnhem, Arenbroek (Deurne, N.-Br. ; 1418 *de prato sito in arenbroeck*; Beijers 2010) e.a. Deze namen hoeven dan niet langer te worden afgeleid uit de naam van een zeldzame vogelsoort (cf. 1.b). Tegen die veronderstelling rijst echter een ernstig methodologisch bezwaar van dialectgeografische aard. Een verklaring van *Arendonk* c.s. uit **ahorn-* impliceert dat in het vroegere Kempenlands twee verschillende benamingen voor dezelfde boom naast elkaar zouden hebben bestaan: enerzijds **ahorn* in *Arendonk*, anderzijds **ahor*, dat voortleeft in het naburige *Aarle* (onder Poppel). Hetzelfde geldt voor *Arenbroek* (in Deurne bij Helmond) tegenover *Aarle*(-Rixtel) een paar kilometers slechts ten westen.

Het bezwaar vervalt echter indien men ervan uitgaat dat *Arendonk*, *Arenbroek* enz. eveneens **ahor* bevatten maar dan in het meervoud. Samenstellingen waarbij de boomnaam in het meervoud staat, zoals 1219 *Arendunc*, 1186 *Eschendunc* (Essen, Antwerpen), zijn duidelijk van jongere datum en komen vóór de twaalfde eeuw niet voor. In oudere samenstellingen worden boomnamen zonder enige flexie onmiddellijk met het grondwoord verbonden zoals 820 *Arlo*, 1135 *Lintlo* (Lillo, Antw.), 10^e *Boklo* (Bokel, Osnabrück), 1002 *Elislo* (Elslo, Limb.) enz.

Literatuulijst

- BACH, Adolf 1953-1954. *Deutsche Namenkunde II: Die deutschen Ortsnamen* (2 dln.). Heidelberg.
- BEIJERS, Henk 2010. *Van d'n Aabeemd tot Zwijnsput*. www.henkbeijersarchiefcollectie.nl. (februari 2010).
- CARNOY, Albert 1948-1949. *Origines des noms des communes de Belgique* (2 dln.). Leuven.
- DE VRIES, Jan 1997. *Nederlands Etymologisch Woordenboek*. Brill 1997⁴.
- FÖRSTEMANN, Ernst & Hermann JELLINGHAUS 1913-1916. *Die deutschen Ortsnamen* (2 dln.). Bonn.
- GYSSSELING, Maurits 1960. *Toponymisch Woordenboek* (2 dln.). Brussel.
- GYSSSELING, Maurits 1983. Prehistorische waternamen II. *HKCTD LVII*, 163-187.
- HELSEN, A.-M. & J. HELSEN 1978. *Gehuchtnamen in de Antwerpse Kempen*. Leuven.
- KRAHE, Hans & Wolfgang MEID 1969. *Germanische Sprachwissenschaft III: Wortbildung*. Berlijn-New York.
- KUNZEL, R., D.P. BLOK en J.M. VERHOEF 1989. *Lexicon van Nederlandse toponiemen*. Amsterdam.
- LEENDERS, Karel 2010 *De historische geografie van Oirschot in vogelvlucht. Teksten* (www.bart.nl/leenders) (juni 2010).
- MANSION, Joseph 1935. *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche Plaatsnamen*. Brussel.
- MWB: E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*.
- MITZKA, Walther 1950. *Der Ahorn*. Amsterdam.
- MITZKA, Walther 1951. *Deutscher Wortatlas I/II*. Gießen.
- MOERMAN, H.J. 1956. *Nederlandse plaatsnamen (= Nomina Geographica Flandrica: Studien 7)*. Leuven.
- NAARDING, Jan & KEUNING, H.J. 1963. *Het Estdorp (= Onomastica Neerlandica. Toponymica 18)*. Leuven.
- VAN BERKEL, Gerald & Kees SAMPLONIUS 2006. *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie*. Utrecht.
- VAN DEN BREMT, Paul 2005. Enkele aspecten omtrent de cultuurgeschiedenis van de inheemse en ingeburgerde gewassen van Vlaanderen. *Relicta 1*: 237-254.
- VAN LOON, Jozef & Annelies WOUTERS 1995. Ist der Flussname Arne (Seeland) alteuropäisch? *Indogermanische Forschungen* 100: 238-243.
- VAN OSTA, Edward 2001. *Overzicht van Noord- en Zuid-Duitse lo-namen*. Tongeren.
- VMNW: Vroegmiddelnederlands Woordenboek (ed. W. Pijnenburg e.a.) (4 dln.). Leiden 2000.
- www.wulfila.be/tw/